
Тема 5. Макроекономічні та соціальні передумови миротворення і забезпечення економічної безпеки держави

Україна як країна, що зазнала та продовжує зазнавати зовнішньої воєнної агресії, перебуває в стані воєнних дій, а частина її території окупована, є певного роду еталонною для дослідження, обґрунтування та апробації рішень у системі державної політики миротворення, у тому числі в частині її економічної складової.

Очевидно, що повномасштабне миробудівництво можливе після завершення воєнного конфлікту та деокупації територій. Та все ж справедливим, на нашу думку, можна вважати й висновок відносно того, що низка завдань стратегічного і тактичного характеру можуть бути реалізованими вже нині. Йдеться, до прикладу, про, *по-перше*, економічне пожвавлення, зростання соціальної захищеності та підвищення рівня якості життя населення в районах прилеглих (частина з яких, зокрема, була вивільнена з-під окупації) до територій воєнних дій; *по-друге*, інформаційний, частково економічний і соціальний, суспільно-психологічний та інші аспекти реінтеграції населення, що проживає на непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей, а також АР Крим; *по-третє*, реалізацію заходів, орієнтованих на популяризацію мирних практик залагодження конфлікту, пошуку спільних інтересів і здійснення практичних кроків у керунку поступу до врегулювання збройного та політичного конфліктів за збереження національних інтересів України.

З позиції економіки миробудівництва важливо відштовхуватися від ситуації, яка склалася на сьогодні та значною мірою пов'язана зі дебалансуючим впливом на функціонування економічної системи України в цілому воєнної, а також загалом гібридної, агресії з боку РФ. Відомо, що лише внаслідок прямого воєнного вторгнення вітчизняна економіка втратила близько 25 % свого промислового потенціалу. Загальна площа окупованих територій склала 47 тис. кв. км (7 % території країни, 31,3 % території Донецької області та 33,0 % території Луганської області), на яких проживало 12,8 % від загальної чисельності населення країни (56 %

населення Донецької області та 54 % населення Луганської області). На ці території припадало 70 % виробничого потенціалу Донецької області та 60 % виробничого потенціалу Луганської області [3].

Крім того, на невідконтрольних територіях країни залишилися значні поклади корисних копалин, особливо кам'яного вугілля, – стратегічного ресурсу з позиції функціонування паливно-енергетичного комплексу економіки; відрізаними від загальної системи – важливі транспортні та логістичні коридори; втрачено низку стратегічних коопераційних зв'язків і відносин з-поміж підприємств і виробничо-господарських комплексів з різних регіонів країни; держава не в змозі використовувати цілий комплекс інтелектуально-кадрових, матеріально-технічних, техніко-технологічних, інноваційно-технологічних та інших ресурсів.

У підсумку втрати та призупинення діяльності великої кількості промислових та інших підприємств, зростання дефіциту енергоресурсів, сировини, нарощення структурних диспропорцій в системі економічних відносин, функціонування реального сектора економіки та внутрішнього ринку, зовнішньоекономічної переорієнтації економіки за все ще не повною мірою інституціоналізованих відносин і системи господарських зв'язків зі суб'єктами європейського ринку збуту продукції, інших об'єктивних обставин національне господарство України у 2014–2015 рр. зазнало таких втрат, негативні наслідки яких відчуються досі:

- спад обсягу валового внутрішнього продукту на 6,6 % у 2014 р. та на 9,8 % у 2015 р.;
- скорочення обсягів виробництва промислової продукції у 2014 р. загалом на 10,1 % та безпосередньо за рахунок чинника Донецької і Луганської областей на 7,6 %; у 2015 р. відповідні показники становили 13,0 % та 7,8 %;
- зростання споживчих цін (на 24,9 % у 2014 р. та на 43,3 % у 2015 р.), девальвація гривні за ці роки становила понад утричі;
- зниження інвестиційної привабливості національної економіки та зменшення обсягів і рівня прямих іноземних інвестицій, погір-

шення стану платіжного балансу держави та скорочення обсягів експорту (на 42,2 % та 45,4 %; за рахунок зниження експорту товарів і послуг до РФ експортний потенціал держави виявився на 5,7 % та 5,6 % до ВВП у 2014–2015 рр.) [3].

Свідченням негативного впливу як дестабілізації ситуації, так і безпосередньої втрати частини економічного потенціалу на базові параметри соціально-економічного зростання та ускладнення передумов формування і реалізації політики забезпечення економічної безпеки України є інформація, наведена у *табл. 2.1*. Так, порівняльні дані (у цінах 2016 р.) чітко вказують на те, що до 2013 р. відбувалося щорічне нарощування обсягу ВВП – ключового показника економічного зростання держави. Водночас уже у 2014 р. відбулося зменшення цього показника (на 6,6 %), що закономірно пролонгувалося й на 2015 р., коли обсяг ВВП до 2013 р. знизився на 15,7 %, що вважається критично високим рівнем спаду національного господарства. Позитивно, що, починаючи з 2016 р. почалося хоче й не настільки жваве, але все ж стабільне відновлення. Якщо значення показника у 2016 р. до 2015 р. зросло лише на 2,4 %, то у 2018 р. до 2017 р. – на 3,4 %, а загалом за 2015–2019 рр. приріст становив 12,0 %.

Проте більшого збитку було завдано експортному потенціалу України, зокрема, з 2013 р. по 2018 р. (за винятком 2017 р.) обсяги експорту товарів і послуг з року в рік лише зменшувалися. Найбільш кризовими стали 2014 та 2015 рр., коли значення показника у 2015 р. було меншим за аналогічний показник для 2013 р. на 27,4 %. Така ситуація переважно пов'язана зі переналаштуванням зовнішньоекономічної діяльності зі східного на західний вектор, а також диверсифікацію зовнішніх ринків збуту вітчизняної продукції.

Відповідно, позитивні тенденції відносно нарощування обсягів експорту стали помітними у 2017 та 2019 рр. Проте ще далеко не відновлено тих обсягів, які були характерними для економіки України 2010–2012 рр.

Зміна вектора зовнішньоекономічної діяльності позначилася й на тенденціях імпорту в Україну товарів і послуг. Проте вони не стали настільки ж значимими. До прикладу, якщо у 2014 р. обсяги імпорту віднос-

Таблиця 2.1

Основні соціально-економічні показники розвитку економіки України у 2010–2019 рр.

Показники	Роки										Темпи зростання, % / Відхилення, +/-	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2010	2019/ 2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ВВП у постійних цінах 2016 р., млрд грн	2613,1	2755,9	2762,4	2761,7	2580,7	2328,5	2385,4	2444,2	2527,4	2608,8	99,8	103,2
Ланцюгові темпи зростання ВВП у постійних цінах 2016 р., %	-	105,5	100,2	99,9	93,4	90,2	102,4	102,5	103,4	103,2	-2,2	-0,18
Ланцюгові темпи зростання експорту товарів і послуг, %	128,1	130,1	100,2	91,9	85,8	86,8	98,2	103,8	98,7	107,3	-20,8	+8,6
Ланцюгові темпи зростання імпорту товарів та послуг, %	130,8	134,1	102,9	96,5	77,9	83,3	109,3	112,6	103,0	105,7	-25,1	+2,7
Ланцюгові темпи зростання промислового виробництва, %	111,2	108,0	99,5	95,7	89,9	87,7	104,0	101,1	103,0	99,5	-11,7	-3,5
Ланцюгові темпи зростання сільськогосподарського виробництва, %	98,5	119,9	95,5	113,3	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	+2,9	-6,8

Розділ 2. Політика митропорення в системі економічної безпеки України

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ланцюгові темпи зростання капітальних інвестицій, %	99,4	118,8	108,5	88,9	75,9	98,3	118,0	122,1	116,4	115,5	+16,1	-0,9
Чисельність населення, млн осіб	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4	42,8	42,6	42,4	42,2	41,9	91,1	99,3
Рівень безробіття, %	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	+0,1	-0,6
Рівень зайнятості, %	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1	58,2	-0,3	+1,1
Частка населення з доходами нижче: - законодавчого прожиткового мінімуму, %	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3	1,1	-7,7	-0,2
фактичного прожиткового мінімуму, %	...	...	...	...	16,7	51,9	51,1	34,9	27,6	23,1	+6,4*	

Джерело: складено авторами за [47; 113]

Примітка: * до 2014 р.

но показника 2013 р. «провалилися» на 22,1 %, то вже у наступному – 2015 р. спад становив 16,7 %, а, починаючи з 2016 р. імпортери швидко переорієнтувалися, і надалі обсяги імпорту, причому на тлі й без того критично високо імпортозалежного внутрішнього ринку країни, лише наростали.

Потрібно зауважити, що попри достатньо глибоку кризу, завдану зовнішньою воєнною агресією на сході країни її промислового сектору, а також інвестиційній привабливості (спостерігався щорічний спад обсягів промислового виробництва та капітальних інвестицій у 2013–2015 рр.), вже у 2016 р. вдалося стабілізувати ситуацію та ще й на тлі погіршення цінової кон'юнктури на світових ринках сировинної продукції, знизити інфляційні процеси всередині країни (на 12,4 %), відновити інвестиційний та споживчий попит на внутрішньому ринку, чому посприяла якісна бюджетно-фінансова, податкова та грошово-кредитна політика уряду, у тому числі за участі Національного банку України.

Гібридна агресія, фінансово-економічні кризи, внутрішня політико-економічна нестабільність і глобалізаційні процеси позначилися й на тенденціях вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Проте тут діяли дещо інші чинники, які то сприяли збільшенню обсягів діяльності, то призводили до уповільнення темпів їх нарощування. Зокрема, спад обсягів виробництва та реалізації продукції сільського господарства став характерним для 2012, 2015 та 2017 рр. Водночас потрібно визнати, що відновлення наступного року щоразу набувало більших масштабів і вищих темпів порівняно зі спадом у попередньому.

Однією з глобально-негативних тенденцій, характерних для України на поточному етапі соціально-економічного поступу, є втрата людського капіталу переважно за рахунок зменшення чисельності наявного населення (за період незалежності країни показник зменшився на близько 10 млн осіб або 20 %; лише за останні роки чисельність населення скоротилася на 8,9 %, або на 4,1 млн осіб), а також зростання масштабів зовнішньої трудової міграції, в якій, за офіційними даними, одночасно беруть участь від 1,3 до 1,5 млн осіб [56], а за експертними оцінками визнаних міжнародних організацій – від 3 до 9 (у період сезонних робіт) млн громадян України [138]. Проте примітно, що стрибкоподібний

характер зменшення чисельності населення країни, а також активізація темпів приросту її від'ємного сальдо у Донецькій та Луганській областях, відбулися саме після 2014 р., коли у 2015 р. чисельність населення зменшилася на 2,6 млн осіб, або на 5,7 % до попереднього року.

Закономірно, що соціальна й економічна нестабільність набула наслідком активізацію проблем із зайнятістю населення та підвищення рівня безробіття. Так, якщо з 2011 по 2013 рр. показник коливався у межах 7,2–7,9 %, то у 2014 р. переріз позначку у 9 % та тримався на такому рівні практично до 2018 р. На близько 2–3 % (починаючи з 2014 р.) знизився й рівень зайнятості населення, тоді як відновлення показника почалося у 2018–2019 рр.

Слід звернути увагу на стан і динаміку рівня забезпеченості населення України доходами, а саме на показник частки населення з загальними доходами нижче прожиткового мінімуму. Так, якщо відносно законодавчо встановленого рівня зазначений показник за 2010–2019 рр. суттєво знизився та був мінімальним (у 2019 р. становив 1,1 %, тоді як у 2010 р. – 8,8 %), то відносно фактичного прожиткового мінімуму – продовжує залишатися високим – 23,1 % у 2019 р. Зазначене є, скоріше, свідченням прогалин у вітчизняній соціальній політиці, її переважно декларативного характеру, особливо в частині визначення мінімальних соціальних стандартів і забезпечення життєво необхідних. Отже, ефективність соціальної політики з прицілом на збереження людського капіталу в умовах впливу воєнної агресії та гібридних ризиків і загроз, у тому числі в соціальній сфері, залишається недостатньою. Це, своєю чергою, породжує нові, вже більш масштабні виклики.

В останнє двадцятиріччя розвиток світової економіки супроводжувався низкою політико-економічних, фінансових та інших криз, що істотно дестабілізували національні господарства практично всіх країн світу. Можна виділити фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр., обумовлену так званою «бульбашкою» на ринку нерухомості США, підтримуваною фінансово-банківською сферою, суб'єкти якої видавали дешеві, здебільшого не забезпечені належним чином кредити на тлі стрімкого зменшення обсягів заощаджень, надмірного споживання та спекуляцій на ринку ризикованих іпотечних цінних паперів (у підсум-

ку відбулося стрімке падіння ВВП, обсягів промислового виробництва, зростання безробіття, державного боргу, збитків банківського сектора, особливо у низці країнах Європи); геополітичну кризу 2014–2015 рр. в Україні (що призвела до санкцій Євросоюзу та США відносно РФ, внаслідок чого зменшилися обсяги експортно-імпортних операцій, скоротилися ринки збуту продукції); *covid*-кризу, що розпочалася у 2020 р. та триває донині (з проблемами закриття кордонів, ускладнення переміщень людей і вантажів, спаду низки стратегічних галузей у багатьох країнах світу, зростання державних видатків на тлі звуження як внутрішніх ринків, так і скорочення зовнішньоторговельних операцій).

Проте, як можемо констатувати з інформації, наведеної на *рис. 2.1*, на тлі зазначених кризових явищ економіка України виявилася чи не найменш резистентною.

Так, у 2009 р. наша держава була однією з лідерів за темпами спаду ВВП, які сягнули 15 % та значною мірою перевищували аналогічний по-

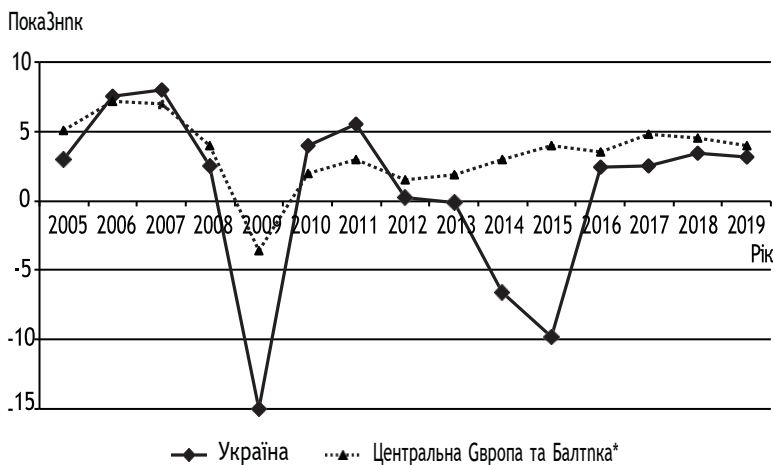

Рис. 2.1. Динаміка індексу реального ВВП в Україні та країнах Центральної Європи, % до попереднього року, у цінах 2010 р.

Джерело: складено авторами за [4])

Примітка: * Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія

казник для найближчих і більш-менш зівставних за економічними можливостями країн Центральної Європи та Балтики. Середній темп спаду в цих країнах у 2009 р. склав менше 5 %.

Надалі, попри високі темпи відновлення економіки у 2010–2011 рр., темпи приросту ВВП у 2012–2013 рр. (коли більшість макроекономічних параметрів країни під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року значно покращилися) суттєво знизилися – до рівня близько 1 %, а в 2014–2015 рр. у зв’язку зі анексією АР Крим, негативними наслідками зовнішньої воєнної агресії на сході країни та активізацією гібридного втручання в національну економіку і її соціальну сферу переважно з боку РФ спостерігався черговий пік спаду національного господарства.

Як бачимо, відновлення темпів економічного зростання 2016–2019 рр. все рівно відбувалося нижчими темпами, ніж для країн Центральної Європи та Балтики. Одна з головних причин цього – низька економічна продуктивність, коли обсяги виробництва товарів і послуг на одиницю населення суттєво не відповідають промислового, інноваційно-технологічному, інтелектуально-кадровому й особливо ресурсному потенціалу національного господарства України. Наприклад, показник ВВП на одну особу населення країни у 2019 р. поступався аналогічному показнику для Чехії у 7,8 разу, Словаччини – 6,8 разу, Угорщини – у 6 разів, Польщі – у 5,4 разу, Білорусі – у 2,2 разу.

Внаслідок низької продуктивності уряд країни змушений покривати частину видатків на обслуговування функціонування соціальної, економічної й інших сфери суспільного розвитку за рахунок нарощування боргових зобов’язань. Так, обсяги державного боргу України у 2019 р. зросли до 84 млрд дол. США (рис. 2.2). Лише за 2018–2019 рр. обсяг державного боргу збільшився на 6 млрд дол. США, або 7,7 %. За 2010–2019 рр. обсяг державного боргу країни зріс на 30 млрд дол. США, а у відносному вираженні – на 55,6 %, що суттєво.

Водночас як позитивне явище можна зазначити зниження рівня державного боргу України упродовж 2017–2019 рр. Якщо до 2016 р. рівень державного боргу зріс до 81 % від ВВП, то до 2019 р. цей показник знизився до позначки 50 %. Ще у 2018 р. показник становив 61 %, що

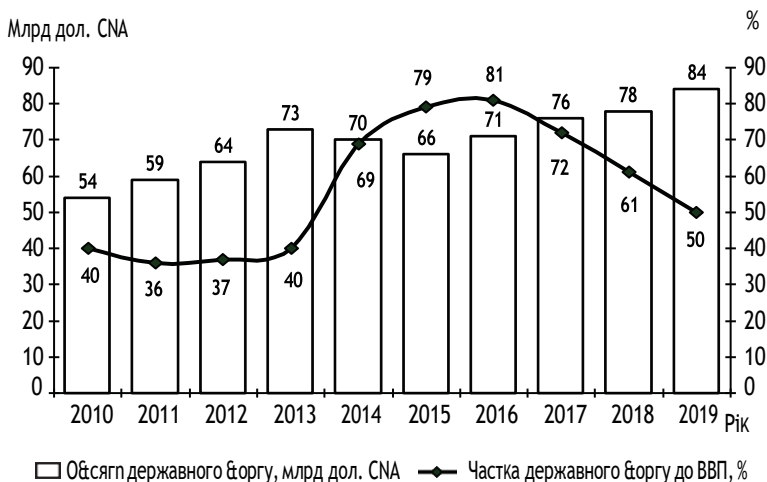

Рис. 2.2. Обсяги та рівень державного та гарантованого державою боргу в Україні у 2010–2019 рр., млрд дол. США

Джерело: складено авторами за [4, с. 75]

було загрозливо з погляду на забезпечення економічної безпеки держави (адже згідно з методичними рекомендаціями Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України критичним вважається рівень боргу в обсязі 55 % ВВП).

Однак обсяги державного боргу України все ще значні, і за умови збереження нинішньої макроекономічної ситуації наявні очікування до їх подальшого нарощування. Отже, архіважливим питанням стає збільшення обсягів ВВП за умови зростання продуктивності національного господарства загалом та продуктивності праці у базових видах економічної діяльності зокрема.

Низька продуктивність вітчизняної економіки не єдина системна проблема, що призводить до недостатнього рівня реалізації потенціалу економічної системи. Інший недолік – галузеві структурні диспропорції. Передусім йдеться про те, що галузі з високим рівнем доданої вартості і глибокою переробкою задля виробництва товарів кінцевого споживання займають недостатньо вагомі частки в структурі національ-

ної економіки. Наприклад, частка переробної промисловості у 2018 р. у структурі валової доданої вартості становила лише 11,6 %, а машинобудування – 1,5 %, інформації та телекомунікацій – 3,9 % (табл. 2.2).

Натомість такі суто сировинні та/чи з низькою доданою вартістю галузі економіки, як сільське господарство, добувна промисловість, оптова та роздрібна торгівля, операції з нерухомим майном в загальній структурі національної економіки обіймали понад 35 %. При цьому за 2010–2018 рр. скоротилися частки переробної промисловості (на 0,9 в. п.), машинобудування (на 0,6 в. п.), галузі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (на 1,4 в. п.), будівництва (на 1,1 в. п.), тоді як зріс рівень добувної промисловості (на 0,2 в. п.), операцій з нерухомим майном (на 0,4 в. п.), державного управління, оборони і соціального страхування (на 0,7 в. п.).

Отже, є підстави стверджувати про наявність тренду триваючої рецесії в окремих базових видах економічної діяльності. Нераціональна структура національного господарства призводить до посилення її вразливості відносно викликів і обмежень на глобальному і локальному ринках. Своєю чергою, посилення залежності призводить до тісного зв'язку стабільного функціонування системи національного господарства та впливу гібридних загроз в економічній сфері, у тому числі спрямованих на підрив стратегічних господарських зв'язків і відносин, розвиток ринкових девіацій, пригнічення приватної підприємницької ініціативи, дестабілізацію фінансово-бюджетної сфери, посилення енергетично-ресурсної кризи і т. ін.

Попри вже згадувану зміну курсу та переорієнтацію зовнішньоекономічного вектора зі сходу на захід, що забезпечило високі темпи зменшення обсягів зовнішньоторговельних відносин України з РФ (рис. 2.3), є підстави говорити про все ще збереження залежності національної економіки від зовнішньоекономічних чинників. З 2011 р. по 2019 р. обсяги експорту з України до РФ знизилися з 19,8 до 3,2 млрд дол. США (у 6,2 разу), а обсяги імпорту – з 29,1 до 7,0 млрд дол. США (у 4,2 разу). Проте навіть станом на 2019 р. частка імпорту товарів та послуг з РФ становила 10,3 %, а експорту до РФ – 5,0 %; рівень імпорту продукції та послуг з РФ займав 4,9 % ВВП України.

Таблиця 2.2

Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні у 2010–2018 рр., %

Види економічної діяльності	Роки										+/-, в. п.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2010	2018/ 2017	
Сільське, лісове та рибне господарство	7,4	8,1	7,8	8,7	10,2	12,1	11,7	10,2	10,1	+2,8	-1,5	
Промисловість	22,2	21,8	21,5	20,0	20,5	19,8	21,2	21,2	21,0	-1,0	-	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,7	6,3	5,7	5,4	5,0	4,8	5,5	5,9	6,0	+0,2	+0,4	
Переробна промисловість	13,0	11,8	12,2	11,2	12,2	11,9	12,2	12,1	11,6	-0,9	-0,1	
Машинобудування	2,1	2,2	2,2	1,7	1,5	1,3	1,4	1,5	1,5	-0,6	0,1	
Будівництво	3,3	3,0	2,8	2,5	2,3	1,9	2,0	2,2	2,3	-1,1	+0,2	
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14,5	14,9	14,4	14,6	14,7	13,8	13,3	13,7	13,2	-0,8	+0,4	
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7,8	8,0	7,1	7,2	6,4	6,8	6,6	6,4	6,4	-1,4	-0,2	
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,9	0,9	0,8	0,8	0,6	0,6	0,7	0,6	0,7	-0,3	-0,1	
Інформація та телекомунікації	3,0	2,9	3,0	3,2	3,3	3,6	3,7	3,7	3,9	+0,7	-	
Операції з нерухомим майном	5,3	5,3	6,0	6,5	6,2	6,2	6,1	5,7	5,8	+0,4	-0,4	
Державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,8	4,3	4,4	4,8	5,0	4,8	5,2	5,5	6,0	+0,7	+0,3	
Освіта	5,0	4,6	5,1	5,4	4,8	4,2	3,7	4,5	4,5	-0,5	+0,8	
Інші	25,8	26,2	27,1	26,3	26	26,2	25,8	26,3	26,1	-0,5	-0,5	

Джерело: складено авторами за [113]

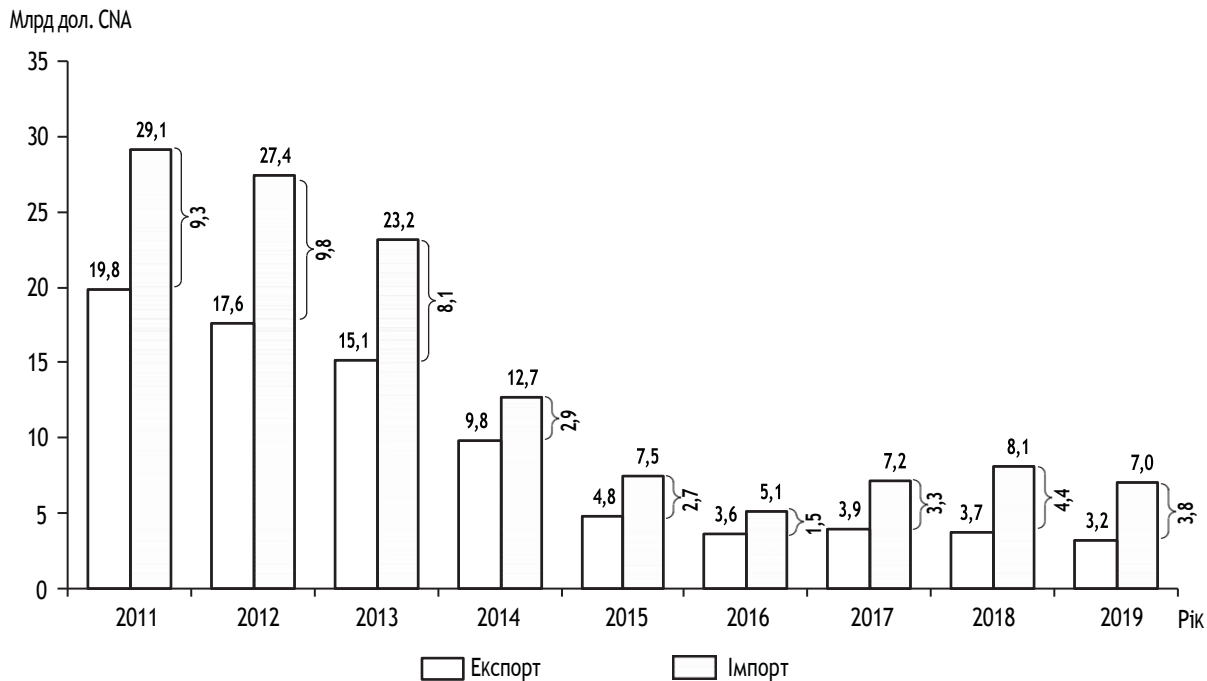

Рис. 2.3. Обсяги експорту й імпорту товарів України з РФ у 2011–2019 рр.

Джерело: складено авторами за [47]

Вважаємо, що політика України й надалі має здійснюватися у руслі мінімізації залежності зовнішньоекономічних відносин від РФ та розвитку процесів диверсифікації ринків збуту вітчизняної продукції та послуг. Проте наразі більш суттєвий недолік тут в іншому – достатньо високому негативному сальдо зовнішньої торгівлі між Україною та РФ. Так, відповідний показник у 2019 р. становив 3,8 млрд дол. США, що перевищувало обсяги вітчизняного експорту до РФ та становило 54,2 % від загальних обсягів імпорту товарів, послуг з РФ до нашої країни.

Україна не в змозі на всі сто відсотків «відгородитися» від імпорту з РФ, оскільки все ще критично залежна від постачання в країну російського палива мінерального, нафти та нафтопродуктів, ядерних реакторів, котлів і машин, чорних металів, добрива, пластмас, полімерних матеріалів (ключові товарні позиції українського імпорту з РФ). Україна ж нині експортує до РФ здебільшого чорні метали (21,5 % у структурі експорту у 2019 р.), продукти неорганічної хімії (19,1 %), реактори ядерні реактори, котли та машини (14,0 %) (*табл. 2.3*). У сукупності на ці три товарні групи припадає близько 55 % українського експорту до РФ. Значними були також обсяги експорту пластмас і полімерних матеріалів (192,0 млн дол. США), залізничних локомотивів (189,1 млн дол. США), виробів із чорних металів (145,5 млн дол. США) та електричних машин (135,6 млн дол. США).

Констатуємо: можливості проникнення, а також активізації дії гібридних ризиків і загроз посилюються в економіках, які глибоко пронизані внутрішніми структурними вадами інституційного характеру. Такими передусім є корупція, тінізація економіки й економічних відносин, прояви неправомірного захоплення власності, рейдерство, монополізація та ін. Наявність і системне поширення цих вад створює сприятливе ґло для зовнішнього маніпулювання як особами, причетними до безпосереднього втручання, так і економічними суб'єктами та цілими секторами і галузями національної економіки, а також системи державного управління.

На жаль, для України на нинішньому етапі розвитку такі вади не лише характерні, але утворюють макроекономічні та соціальні передумови, що не сприяють миробудівництву і забезпеченню економічної

Таблиця 2.3

Товарна структура експорту України до РФ у 2011–2019 рр.

Товари та товарні групи	Показники	Роки									Абсолютні (±) / Відносні (%) відхилення	
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2011	2019/2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Сіль; сірка; емлі та каміння	в обсязі, млн дол. США	374,2	464,3	473,5	366,2	144,5	92,0	93,8	100,4	93,7	25,0	93,3
	в структурі, %	1,9	2,6	3,1	3,7	3,0	2,6	2,4	2,7	2,9	+1,0	0,2
Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	в обсязі, млн дол. США	2786,6	796,6	216,8	151,3	50,0	40,7	111,8	69,3	44,1	1,6	63,6
	в структурі, %	14,1	4,5	1,4	1,5	1,0	1,1	2,8	1,9	1,4	-12,7	-0,5
Продукти неорганічної хімії	в обсязі, млн дол. США	791,6	822,9	908,9	735,7	609,9	501,1	611,0	692,8	618,4	78,1	89,3
	в структурі, %	4,0	4,7	6,0	7,5	12,6	14,1	15,5	19,0	19,1	+15,0	0,1
Пластмаси, полімерні матеріали	в обсязі, млн дол. США	465,1	550,5	393,3	232,2	181,1	157,5	179,9	172,1	192,0	41,3	111,6
	в структурі, %	2,3	3,1	2,6	2,4	3,7	4,4	4,5	4,7	5,9	+3,6	1,2
Папір та картон	в обсязі, млн дол. США	680,0	724,8	769,8	584,5	319,2	230,3	179,6	189,4	56,7	8,3	29,9
	в структурі, %	3,4	4,1	5,1	6,0	6,6	6,4	4,6	5,2	1,7	-1,7	-3,5
Керамічні вироби	в обсязі, млн дол. США	155,7	207,7	195,8	133,1	72,7	51,6	58,4	47,8	38,4	24,7	80,3
	в структурі, %	0,8	1,2	1,3	1,4	1,5	1,4	1,5	1,3	1,2	+0,4	-0,1

Економіка митроторення в системі економічної безпеки держави: подолання наслідків...

Закінчення табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Чорні метали	в обсязі, млн дол. США	2428,2	2328,9	2162,4	1440,9	776,5	688,6	723,5	633,5	697,8	28,7	110,1
	в структурі, %	12,3	13,2	14,3	14,7	16,1	19,2	18,4	17,3	21,5	+9,2	4,2
Вироби з чорних металів	в обсязі, млн дол. США	1393,8	1110,1	843,8	617,4	253,6	204,6	224,9	199,8	145,5	10,4	72,8
	в структурі, %	7,0	6,3	5,6	6,3	5,3	5,7	5,7	5,5	4,5	-2,5	-1,0
Реактори ядерні, котли, машини	в обсязі, млн дол. США	2186,9	2270,6	2222,0	1678,2	900,6	642,8	673,9	529,8	453,2	20,7	85,5
	в структурі, %	11,0	12,9	14,7	17,1	18,7	17,9	17,1	14,5	14,0	+3,0	-0,5
Електричні машини	в обсязі, млн дол. США	1056,5	1159,7	1101,2	672,0	254,7	174,2	175,8	204,3	135,6	12,8	66,4
	в структурі, %	5,3	6,6	7,3	6,9	5,3	4,8	4,5	5,6	4,2	-1,1	-1,4
Залізничні локомотиви	в обсязі, млн дол. США	3194,4	2635,6	1743,4	601,4	110,1	111,6	127,5	121,2	189,1	5,9	156,0
	в структурі, %	16,1	14,9	11,6	6,1	2,3	3,1	3,2	3,3	5,8	-10,3	2,5
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	в обсязі, млн дол. США	491,2	431,2	191,6	129,1	58,5	41,5	58,2	42,3	39,6	8,1	93,6
	в структурі, %	2,5	2,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,5	1,2	1,2	-1,3	-

Джерело: складено авторами за [47]*

Примітка: * Обрано товари та товарні групи із часткою у загальному обсязі експорту більше 1,0 %

безпеки держави, поверненню економіки та соціальної сфери країни на шлях сталого еволюції і розвитку. До прикладу, Україна обіймає низькі позиції в світовому рейтингу сприяння корупції – 126 місце у 2019 р. з-поміж 180 країн (табл. 2.4).

При цьому навіть попри певний прогрес (за 2012–2019 рр. Україна піднялася на 9 позицій у рейтингу) місце нашої країни істотно поступалося сусіднім країнам, як-от – Польща, Словаччина, Білорусь, Румунія та Угорщина.

Про наявність в Україні такої проблеми, як рейдерство, велася мова ще з кінця минулого століття. Відповідно, вже тоді було закладено потужний деструктивний вплив цього чинника на інвестиційну привабливість національної економіки та обсяги прямих іноземних інвестицій.

Логічно, що практично всіма урядами декларувалася рішуча політика з протидії рейдерству та покращення системи захисту права приватної власності як одного з ключових імперативів ринкової економіки та здорового суспільства з справедливою і прозорою судовою системою.

Проте, як бачимо з інформації, наведеної на *рис. 2.4*, за період 2014–2020 рр. чисельність рейдерських захоплень мала висхідну динаміку та збільшилася з 279 до 751 од. (у 2,7 разу).

У середньому за 2013–2020 рр. переважали злочини, пов'язані зі протидією господарській діяльності (68,6 %). При цьому на неправне заволодіння майном припадало 19,0 % випадків злочинних рейдерських дій. Це критично негативно для економіки, яка декларує формування здорової прозорої ринкової системи господарювання, в тому числі й з причини того, що рейдерство само собою є гібридною загрозою, оскільки підриває основи мотивації до започаткування і розвитку бізнесу, а також вкладення інвесторами значних сум коштів у відкриття підприємств на території країни. Отже, без подолання цієї проблеми (переважно через створення в країні прозорої і справедливої судової системи) не доводиться стверджувати й про формування належних передумов для забезпечення економічної безпеки держави та посилення її резистентності до внутрішніх і зовнішніх гібридних викликів і загроз, включно зі миротворенням.

Таблиця 2.4

Місця України та окремих країн у світовому рейтингу сприяння корупції у 2012–2019 рр.

Країни	Роки								Абсолютні відхилення, ±	
	2012 (176 країн)	2013 (177 країн)	2014 (174 країни)	2015 (168 країн)	2016 (176 країн)	2017 (180 країн)	2018 (180 країн)	2019 (180 країн)	2019 / 2012	2017 / 2012
Україна	135	134	135	134	132	130	120	126	↓9	↓6
Польща	33	33	34	35	36	36	36	41	↑8	↓5
Словаччина	36	37	33	32	34	35	57	59	↑23	↓2
Румунія	57	55	54	54	57	59	61	70	↑17	↓9
Угорщина	65	64	64	61	58	66	64	70	↑15	↓6
Білорусь	69	68	70	71	79	68	70	66	↓3	↑4
Російська Федерація	133	127	136	119	135	135	138	137	↑4	↑1

Джерело: складено авторами за [148]

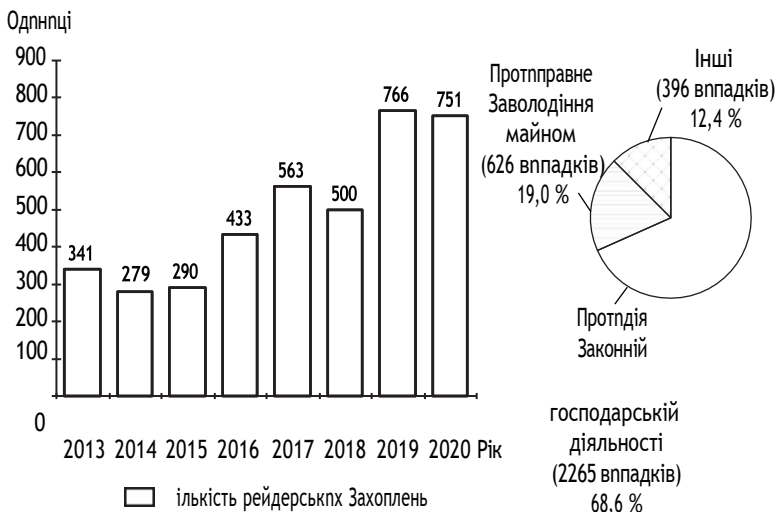

Рис. 2.4. Кількість і частки кримінальних проваджень за випадками рейдерських захоплень в Україні у 2013–2020 рр.

Джерело: складено авторами за [104]

До системно-негативних передумов формування і реалізації в Україні політики миротворення та забезпечення економічної безпеки держави потрібно об'єктивно віднести високий рівень і системний характер тінізації національної економіки. Системність тінізації полягає у її критично великих масштабах, впливі на деформування характеру економічного відтворення, проникненні в усі без виключення сфери суспільного життя, рівні та напрями економічних відносин, у залежності офіційної економіки і її суб'єктів, населення від тіньового сектора.

За таких умов політика миротворення об'єктивно ускладнюється, а впровадження дієвих заходів спирається на супротив структур, заці-

кавлених у збереженні статусу кво з різних причин (інтересів) – внутрішніх (заради подальшого збагачення), зовнішніх – задля дестабілізації економіки і суспільства, формування іміджу України як неуспішної держави. Отже, легалізація, детінізація та декриміналізація економіки – одне з системних і невід’ємних завдань у руслі ефективної політики миротворення. Натомість на сьогодні рівень тінізації вітчизняної економіки все ще високий, що підтверджується офіційними статистичними даними (табл. 2.5), проте ще здебільшого актуалізується в підсумку аналізування даних експертних оцінок, у тому числі визнаних міжнародних фінансово-економічних організацій.

Так, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України декларує, що станом на 2019 р. у тіні перебувало близько третини (28–29 %) національного господарства. Згідно з методом збитковості підприємств – лише 20 %, а за результатами порівняння обсягу витрат домогосподарств та роздрібного товарообороту товарів та послуг можна говорити про 30-відсоткову тінізацію. Згідно з порівнянням фактичних витрат на енергоресурси і обсягу товарів послуг, реалізованих в економіці, визначається тіньова економіка на рівні 26 %, а за монетарним методом (як частка готівки, що в тіньовому обороті) – 30 %. Таким чином, за офіційними даними, рівень тінізації економіки України становить 20–30 %, причому найвищим він був саме в період 2014–2015 рр. (33–44 %).

Але експертні оцінки визначають, що масштаби тінізації вітчизняної економіки суттєво вищі. До прикладу, за даними Київського міжнародного інституту соціології, рівень тіньової економіки у 2018 р. склав 47,2 % [105]; за розрахунками Світового банку та Міжнародного валютного фонду – 56,7 % (за методом Фейга), 53,1 % (згідно з методом Танзі) та 46,8 % (за методом Гутмана) [65]. Довіряючи експертним оцінкам, можемо стверджувати, що рівень тінізації варіюється близько половини від загального обсягу національної економіки України, що є критично загрозливим значенням, адже за методичними рекомендаціями Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України граничне значення цього показника має становити не більше 30 %.

Таблиця 2.5

**Рівень тіньової економіки України у 2010–2019 рр., розрахований з використанням різних методик,
% від обсягу офіційного ВВП**

Методи	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 / 2010	2019 / 2018
За старою методологією МРЕТтаСГ України	38	34	34	35	43	40	35	32	31	28	-10	-3
За удосконаленою методологією МРЕТтаСГ України	36	32	31	31	38	36	35	34	30	29	-7	-1
Метод збитковості підприємств	34	29	31	31	35	30	25	25	23	20	-14	-3
Метод порівняння витрат домогосподарства та роздрібного товарообороту	30	43	40	40	44	44	38	38	33	30	-	-3
Електричний метод	36	28	28	30	38	35	31	29	27	26	-10	-1
Монетарний метод	38	34	30	29	33	33	33	31	32	30	-8	-2

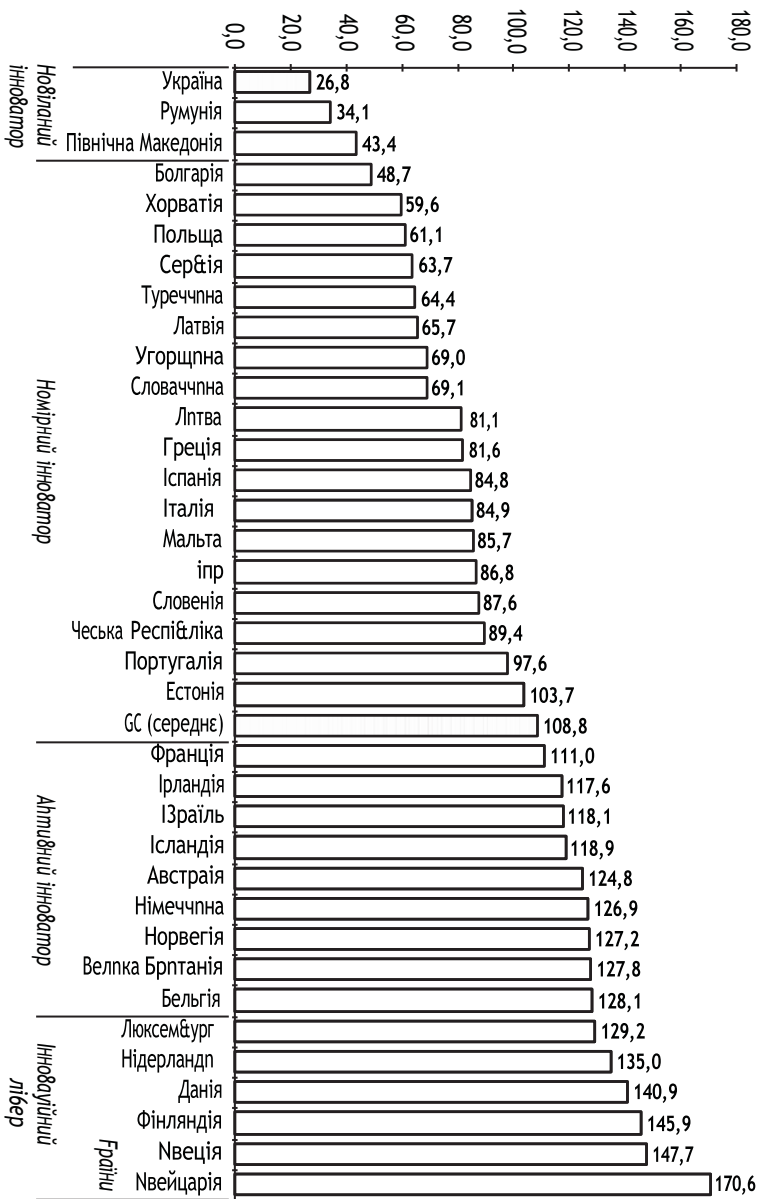
Джерело: складено авторами за [62]

Відомо та закономірно, що належний рівень резистентності національного господарства відносно протидії ризикам і загрозам, а також гібридним викликам визначається станом його конкурентоспроможності. Своєю чергою, конкурентоспроможність як здатність перемагати в конкурентній боротьбі за обмежені ресурси, ринки збуту й ефективність у процесі економічного зростання, високу якість життя тощо, на сьогодні все більше визначають інноваційно-технологічні чинники.

Відповідно, низькі позиції економіки України в провідних світових рейтингах інноваційного та технологічного розвитку, цифрової конкурентоспроможності і т. ін. дають підстави до висновку про все ще невисокий рівень та ефективність інноваційно-технологічної діяльності в нашій країні. Так, за даними Європейського інноваційного табло (рис. 2.5), рівень інноваційної активності економіки нашої держави чи не найнижчий з-поміж країн Європи. Економіка України характеризується як «повільний інноватор», отримавши у 2018 р. значення відповідного індексу на рівні 26,8, тоді як середнє значення серед 37 країн, економіки яких аналізувалися, складало 108,8, а найвище значення (Швейцарія) – 170,6.

Вказане є невідворотним аргументом для висновку про значну втрату конкурентних позицій вітчизняної економіки на ринках збуту товарів кінцевого призначення (не говорячи вже навіть про їх високотехнологічний сегмент) на сучасному етапі розвитку, що додатково підтверджується стрімким зниженням, особливо починаючи з 2016 р., частки високотехнологічного експорту в загальній структурі українського експорту товарів та послуг (табл. 2.6).

У 2018 р. відповідний показник становив 5,4 %, тоді як в середньому у світі частка високотехнологічного експорту становить 17,9 % (понад утричі більше); в середньому за країнами ЄС – 15,9 % (у 2,9 разу більше); всі з наших європейських сусідів характеризуються як мінімум удвічі вищою ефективністю відносно експортування високотехнологічних товарів і послуг. Послаблення інноваційно-технологічного потенціалу України, у тому числі в системі експорту, вважаємо негативною передумовою щодо формування та в подальшому реалізації політики миротворення і забезпечення економічної безпеки України.

Економіка митропорення в системі економічної безпеки держави: подолання наслідків...

Рис. 2.5. Зведений Індекс європейського інноваційного тблo за 2018 рік

Джерело: складено авторами за [137]

Таблиця 2.6

**Співвідношення високотехнологічного експорту у структурі промислового експорту України й інших країн
у 2010–2018 рр., %**

Країни	Роки									Абсолютні відхилення, ±	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	4,3	4,9	6,9	6,7	7,5	8,5	7,2	6,3	5,4	+1,1	-0,9
Світ	20,6	18,7	19,0	19,1	19,1	20,0	20,0	21,6	17,9	-2,7	-3,7
ЄС, у т. ч.	17,0	16,3	17,0	17,1	17,2	17,8	18,0	16,4	15,9	-1,1	-0,5
Польща	7,7	6,6	7,9	8,8	10,2	11,0	11,0	10,9	10,6	+2,9	-0,3
Чеська Республіка	17,9	18,7	18,6	17,3	17,4	17,8	16,9	17,9	19,6	+1,7	+1,7
Естонія	15,7	22,2	20,5	20,5	23,3	22,4	22,0	17,6	16,8	+1,1	-0,8
Угорщина	25,9	25,2	21,2	19,4	16,7	17,2	17,5	17,3	16,9	-9	-0,4
Латвія	11,3	10,6	11,0	11,0	11,1	12,8	12,7	12,6	12,1	+0,8	-0,5
Литва	6,2	10,6	10,2	10,4	10,3	10,1	11,9	11,7	11,7	+5,5	-
Румунія	12,5	11,6	8,1	7,4	8,4	9,4	10,4	9,8	10,1	-2,4	+0,3
Словаччина	7,1	7,4	9,6	11,0	11,1	11,2	10,7	11,8	10,6	+3,5	-1,2
РФ	9,6	8,5	9,2	10,7	12,1	16,4	10,1	11,6	10,9	+1,3	-0,7
Білорусь	3,0	2,5	2,9	4,5	4,1	4,4	4,8	4,3	3,9	+0,9	-0,4
Молдова	9,7	7,4	5,1	2,7	5,3	4,6	3,4	5,3	2,5	-7,2	-2,8

Джерело: складено авторами за [140]

Узагальнюючи наведене вище, маємо об'єктивні підстави до висновку, що економіка України характеризується здебільшого негативними передумовами відносно реалізації політики миротворення, що підтверджується наявністю як критично гострих і системних проблем її функціонування та розвитку, так і динамічних характеристик, які погіршуються. Причинами такого стану справ є, *по-перше*, недостатньо ефективна державна соціально-економічна політика, яка реалізується; *по-друге*, зовнішня воєнна та гібридна агресія проти нашої держави, що в рази посилила наявні проблеми та диспропорції.

Йдеться, зокрема, про втрати в межах таких ключових макроекономічних характеристик (табл. 2.7), як:

- робоча сила (якщо до конфлікту у 2010–2014 рр. середня сумарна частка Донецької та Луганської областей у робочій силі країни становила 14,7 %, то після нього – 6,8. Таким чином, було втрачено близько 7,9 % робочої сили економіки України);
- валовий регіональний продукт (у підсумку розгортання конфлікту економіка України не дорاهувалася 8,4 % ВРП. Саме настільки знизилася середня сумарна частка Донецької і Луганської областей);
- обсяги реалізованої продукції суб'єктами господарювання (на 10,7 %);
- обсяги продукції сільського господарства (на 2,5 %);
- оборот роздрібної торгівлі (на 9,6 %);
- капітальні інвестиції (на 7,4 %);
- обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, робіт, послуг) промислових підприємств (на 12,5 %) та ін.

Водночас можна стверджувати, що найбільшого збитку національній економіці завдав воєнний конфлікт на Донбасі в частині скорочення обсягів вітчизняного експорту. Якщо до 2014 р. частка Донецької та Луганської областей в загальній структурі експорту України складала близько 30 %, то після 2015 р. – 10 %.

Звичайно, можна вести мову про те, що відбулася зміна вектора зовнішньоекономічної діяльності зі сходу на захід і певною мірою змен-

Таблиця 2.7

Основні показники економіки та втрати України в підсумку воєнного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей у 2010–2019 рр., частки Донецької та Луганської областей, %

Показники	Роки										Відхилення середніх значень, +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2015–2019/ 2010–2014
Робоча сила у віці 15–70 років	14,8	14,7	14,7	14,6	14,6	6,9	6,8	6,8	6,8	6,7	-7,9
ВРП	15,6	16,1	16,8	15,7	14,4	9,5	7,0	7,1	6,6	6,4	-8,4
Обсяг реалізованої продукції суб'єктами господарювання	17,9	20,3	18,9	16,8	9,0	7,0	6,3	5,7	5,4	4,9	-10,7
Кількість суб'єктів господарювання	10,2	10,6	10,6	10,2	4,2	4,4	4,6	4,1	3,7	3,7	-5,1
Оборот роздрібної торгівлі	14,4	14,3	14,8	14,7	9,4	4,1	3,9	3,5	4,0	4,2	-9,6
Капітальні інвестиції	10,9	13,0	13,6	14,6	8,4	3,8	4,5	4,6	5,2	5,4	-7,4
Обсяги продукції сільського господарства	7,5	7,6	7,7	7,1	6,3	4,5	4,7	4,9	4,4	5,1	-2,5
Обсяги реалізованої промислової продукції	26,0	27,4	23,3	21,7	14,8	12,0	11,5	11,1	11,4	10,6	-11,3
Обсяги експорту товарів	31,9	34,6	26,9	25,1	19,1	10,5	10,4	10,6	10,6	9,5	-17,2
Обсяги імпорту товарів	6,9	7,6	7,3	7,7	5,7	4,0	3,7	4,6	4,3	4,0	-2,9
Кількість інноваційно активних промислових підприємств	9,9	9,1	8,8	8,5	3,8	4,5	4,2	3,8	3,6	4,9	-3,8
Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) промислових підприємств	22,6	21,3	21,2	18,9	7,4	12,3	6,6	1,4	0,6	8,2	-12,5

Джерело: складено авторами за [101; 102]

шення обсягів експорту було компенсоване. При цьому обсяги імпорту в Україну від визначеної ситуації практично не постраждали (спад склав лише 2,9 %), що можна вважати додатковим підтвердженням чітко спланованої гібридної агресії з боку РФ – на руйнування потужного ядра експортного потенціалу країни. Проте слід визнати, що асортимент, номенклатура та структура продукції (послуг), яка експортувалася до країн СНД, переважно РФ, та натеper експортується до країн ЄС, суттєво різняться.

Отже, можна говорити не стільки про заміщення, як про те, що відмова від російського ринку значною мірою простимулювала вітчизняних виробників та експортерів до реалізації зусиль у напрямі адаптації продукції і виходу на ринки країн західної Європи, а також Азії та Америки.

Наступним за величиною збитком для вітчизняної економіки вважаємо втрату частини промислового потенціалу, а це 11,3 % в структурі обсягів виробництва промисловості, що достатньо суттєво. Якщо до 2014 р. сумарна частка Донецької і Луганської областей становила близько 24 %, то після 2015 р. – 11 %.

На третє місце за рівнем збитку можна поставити вплив воєнної агресії на скорочення обсягу реалізованої інноваційної продукції. Фактично Україна втратила 12,5 %, а це близько 4,5 млрд грн національного доходу, причому утвореного від виробництва (створення нових робочих місць) і збуту продукції більш конкурентоспроможної, яка могла б бути реалізованою не лише на внутрішньому, але й на зовнішньому ринках збуту.

Узагальненням вищенаведеного є визначення ключових макроекономічних і соціальних наслідків-передумов миробудівництва та забезпечення економічної безпеки України (*рис. 2.6*).

Попри зазначені прямі втрати слід розуміти, що ці процесу супроводжує і цілий комплекс супутніх непрямих економічних, соціальних, репутаційних, ресурсних та інших втрат. Зокрема, відносно соціальних, то згідно з інформацією, яку систематично подає Міністерство соціальної політики України (Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб), кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених

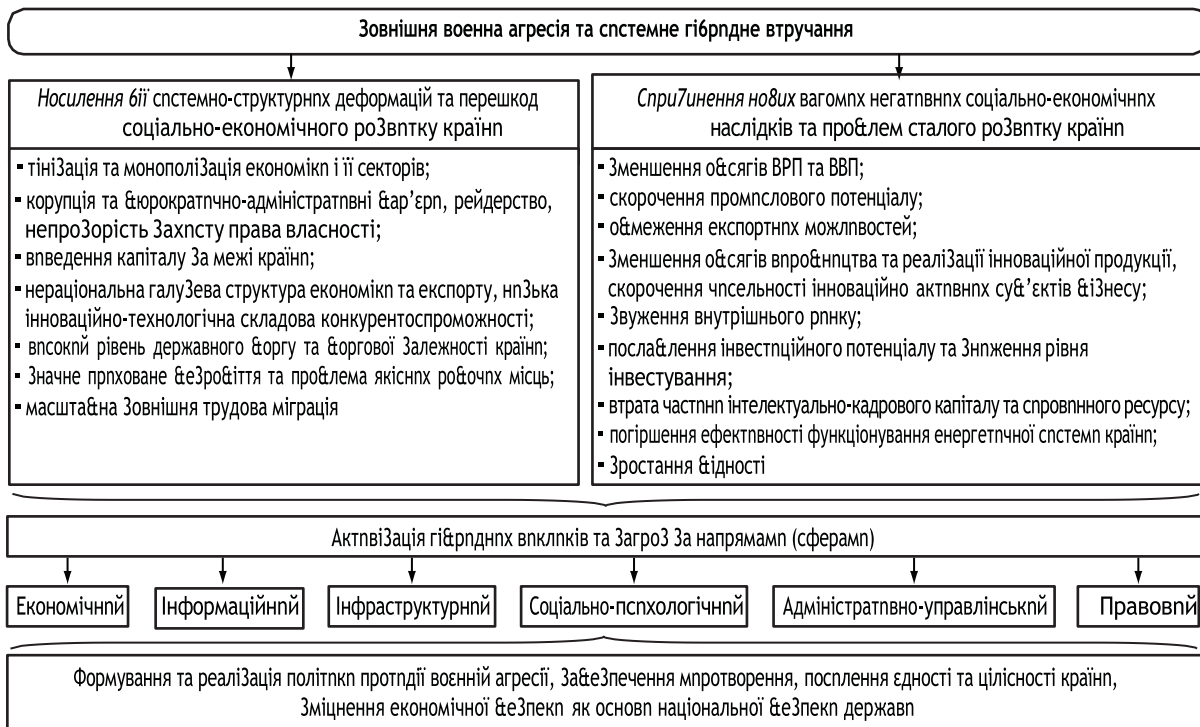

Рис. 2.6. Сучасні макроекономічні та соціальні передумови, напрями активізації гібридних загроз миробудівництва і забезпечення економічної безпеки України

Джерело: авторська розробка

осіб, які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також АР Крим та м. Севастополя, на 2020 р. становила 1,4 млн осіб, в тому числі працездатного віку – 367,9 тис. осіб, дітей – 197,7 тис. осіб, сімей – 1173,3 тис. од. [69]. Очевидно, що такі масштаби наклали свій негативний наслідок на значну частину населення України, яке змушене було залишити власні домівки, інше майно та переїхати на інше місце проживання, включно з проблемами нової зайнятості, пошуку житла, забезпечення навчання дітей, соціального захисту та зниження рівня соціальної вразливості пенсіонерів і т. ін. Свій наслідок мали ці процеси й у вигляді навантаження на соціальну та іншу інфраструктуру приймаючих територій.

Обґрунтування якісних пропозицій з формування та реалізації політики миротворення в Україні об'єктивно потребує відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення в частині аналізування стану економічної безпеки держави та її функціонально-структурних характеристик, а також оцінювання міри впливу на ці процеси зовнішньої воєнної та гібридної агресії, що є предметом наступного підрозділу дослідження.